

ШЫН

№ 41
(18161)

2012 чылдың
апрель 12,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүн эгелээн

Иинтилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Чазак Даргазының ажил-албаны

УЛУГ ЧОГААЛЧЫГА БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың хүндүлүг үнү, Кызыл хоорайның хүн-амаатызы, төөгү эртемне-ин доктору Монгуш Борах-Кенин-Лопсаңга 87 харлаа-биле холбаштыр байыр че-ден.

Илер дег, хүндүлүг Монгуш Борахович, иралга ханы ынак кижилерге эрткен салдар чедирбес-тир. Хөй-хөй чыл-чорудуп келген идепкейлиг чогаа-ажыл-ижиңер-биле тыва эртемниниң шилератураның сайзыралына, бистиниң угаан-бодал чаңчылдарын катап арынга улуг салышкынны киридинер.

А эң кол шаңналыңар — ол дээрге, чүгле төрөөн Тываңарда эвес, республикадан дашкаар безин Силерни ханызы-биле хүндүлөп турары болур. Силерге кадык-шылды, эрес-омак чорукту болгаш хөй-хөй чылдарда чогаадыкчы ишти сетжилем ханызындан күзедим. Силерге болгаш Силерниң чоок кижилеринерге аас-кежикти, тайбың болгаш чаагай чүүлдер турар болзун! — деп, Тываның Баштыңы чугаалаан.

Шолбан Кара-оол бодунуң ажилчын планнарын сураглыг эртемденге таныш-тырган болгаш регионнуң социал-эконо-миктиг хөгжүлдээзиниң төлөвилелдерин кысказы-биле чугаалап берген. Тываның экономиказын сайзырадырынга идиг бээр "Кызыл-Курагино" демир-оруунуң тудуун Монгуш Кенин-Лопсаң деткип турарын база катап демдеглээн.

КААЙЛЫНЫҢ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРИН ЧУГААЛАШКАН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун хүлээп алышкы-нынга Сибирийниң каайлы эргеле-линиң начальниги, каайлы алба-нының генерал-майору Юрий Ладыгин кирген. Ужуражылга үезинде каайлының ажил-херек-териниң талазы-биле тодаргай чугааны кылган.

Албан-дужаалга база катап томуйлат-каны-биле холбаштыр Шолбан Кара-оолга байырны чедиргеш, Юрий Ладыгин Тывага келген херээниң дугайын таныштырган. Бир дугаарында генерал Тываның каайлы чериниң болгаш ооң коллективиниң ажил-амыдыралы-биле танышкан, тус черниң ажилдакчыларына хамаарыштыр чеме-лептер чүүлдерниң барык чогуун ол дыңнаткан.

Кызыгаар чоогунда республикага каайлы албаны-биле харылзааның онза чугулазын Шолбан Кара-оол демдеглээш, даштыкы экономиктиг ажил-чорудулганы сайзырадырга дотациялыг бюджетке немелде орулгалар кирер деп Тываның

Чазак санап турар дээрзин демдеглээн. Каайлы ажилдакчылары күрүнениң эконо-миктиг эрге-ажыктарын камгалап тура, даштыкы садыглашкынны сайзырадырынга сонуургалдыг болур ужурлуг дээрзин ол айыткан. Тываның каайлы чериниң ажил-дакчылары сөөлгү чылдарда хоруур, кызыгаарлаар чоруктарже сундулап турар апарган деп чугаалаан.

Ындыг чоруктар чедимче чок чүүлдерге чедирип турар. Чижээ, 2002-2004 чылдарда Россия-Моол кызыгаарының Тыва учас-тогунга даштыкы экономиктиг ажилдың 40-50 киржикчилери чыл санында бүрүткеттинип турган болза, 2006 чылда 12 чедир кызырылган, а 2011 чылда чүгле ийи кижжи болган. Ол дээрге кызыгаар айтырынга бюрократчы артык шаптаразыннар тургу-зуп турарының бадыткалы деп, Шолбан Кара-оол айыткан.

Чазак Даргазының саналын Юрий Ладыгин хүлээп ап, бо талазы-биле ажилды хоойлунуң негелделеринге дүүштүр бот-тандырап талазы-биле хемчеглерни алырын аазаан.

ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан.

Хүннүң медээлери

АЗАКТЫҢ ЧАА СОСТАВЫН ТУЗУП ЭГЕЛЭЭН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың Ча-аа составын тургузарын берген.

Шолбан Кара-оол албан-ду-катап томуйлаткан соонда езугаар республиканың халажалгаже үндүрүпкен. аппарат хуралына эконо-болгаш саң-хөө айтырыг-харыылаар бирги оралак-албан-дужаалына 61 хар-ихаил Козловту таныш-Ол Тываның Күрпланына Дээди Советинге хөй да ажилдаан, федералдыг раларга арга-дуржулгазы Саналга палатазынга, Фе-Чевүлелинге ажилдап 2006-2008 чылдарда Ми-злов Алтай Республиканың Даргазының оралакчызы

— регионнуң Москвада бүрүн эргелиг төлээзи болуп турган.

Шолбан Кара-оол чаа Чазакты апрель 16-га чедир тургузар сорулгалыг.

КОММУНАЛ КӨВУ- РУГНУ СЕПТЭЭРИНГЕ

Улуг-Хемни кежир туткан коммунал көвүругнү септээринге акша-хөреңгини Тывага тускай-лаарына деткимчени Россияның Транспорт яамызы көргүзөр.

Чер шимчээшкениниң уржуун-дан үрелген көвүругнү чаартып кылырынга 308 млн. рубль не-геттинип турар. Ол хире акшаның аңаа үнеринге Россияның Тран-спорт яамызы чөпшээрешкен бол-суп федералдыг бюджеттен ол түннү тускайлаарына дузалажы-рынга белинин илереткен. Ол яамы Россияның Саң-хөө яамызындан бо айтырыгны дүрген шийтпир-лээрин база дилээн.

Улуг-Хемни кежир туткан

коммунал көвүруг дээрге найысы-лалдың оң болгаш солагай тала-ларында чурттакчыларны аай-дедир аргыштырып турар чугула чер болур. Хоорайның 30 муң хире чурттакчызы ол чарыкта чурттап турар. Ол көвүруглеп М-54 Феде-ралдыг орук эртип турар болганда, Россияның Президентизи болгаш Чазаның Даргазы ону септээринге эргежок чугула акша-хөреңгини тускайлаар даалганы чогуур черлерге берген.

ЭКИ ТҮҢНЭЛДЕРЛИГ БОЛГАН

Россия Федерациязының кадет корпустарының болгаш школаларының сургуулдарының IX чыыжынага киришкен 29 ре-гионнарда Тываның кадеттери үшкү черни ээлээн.

Төл казак шериглериниң шериг атаманы, РФ-тиң Президентизиниң чанында Казактар херектериниң талазы-биле чөвүлелдин кежигүнү Валерий Налимовтан чагаа Тыва-ның Баштыңының адынга келген. Тываның кадеттериниң чедиш-

кинерин атаман демдеглээн болгаш "Ада-чурттуң кадеттери" деп шериг-спортчу түннел оюнга киржир команда чорударын ол Шолбан Кара-оолдан дилээн. Ол маргылдаа бо чылдың ноябрь 3-7 хуннеринде Москвага болур бол-гаш Кызыл Шөлге кадеттер па-рады-биле доостур.

Тыва кадеттер команданың удуртукчузу Владимир Кара-Сал оолдар эки белеткелдин көргүс-кен, чогаадыкчы конкурстарга шылгараан болгаш аңгы-аңгы номинацияларга тиелекчилер болгулаан дээрзин демдеглээн.

29 регионнар ниитизи-биле 56 команданы чоруткан дээрзин В.Кара-Сал дыңнаткан. Тываның кадеттери чүгле Ингушетияның болгаш Белгородтун командала-рынга аштырган.

ЧЕР ШИМЧЭЭШКИНИН ТОДАРАДЫРЫ-БИЛЕ

Чер шимчээшкенин тодара-дыр станцияны Тывага ийи чыл иштинде тургузар сорулганы

РЭА-НЫҢ ГЕОФИЗИКТИГ АЛБАНЫ САЛГАН.

Тывага болгаш Саян-Алтай чавызаажына чер шимчээшкенин баш удур тодарадыр системаны 2 чыл иштинде тургузарына Рос-сияның геофизиктеринге 140 млн. рубль негеттинип турар. Сибирийниң мурнуу чүгүнде тургускан станция-ларның четкизи-чер шимчээшкин-нерин долузу-биле бүрүткел, оларның дугайында медээлерни чогуур үезинде дамчыдып шыда-вайн турар деп, специалистер санап турар.

РЭА-ның геофизиктери Тыва-ның, Даг Алтайның болгаш Хака-сияның девискээрлеринге чер шимчээшкени тодарадыр 3 сейс-могостанцияны тударын саналдап турарлар. Станция бүрүзүн тус-тус черлерге тургузар. Тывага ону Шамбалыга, Алтайга — Колывань суурга, Хакасияга — Шира хөлдүн чоогунга тургузары көрдүнүп турар.

ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан.

Ш.КАРА-ООЛ: "ЧӨПТҮГ ШИИТПИР"

Апрель 10-да Тыва Республиканың Национал музейинге чогаалчылар чылынга тураскааткан делгелге ажыдышыкыны болган. Аңаа Тыва Республиканың Баштыңы — Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол чогаалчылар биле ужурашкан.

Музейде "Тываның Улустун чогаалчызы" аттын 11 эдилекчилеринин хөрек чуруктары астынган болгаш оларның документ саавырлары, шаңнал-макталдары, хүндүлел бижиктери, эдилеп чораан эдилелдери, кедип чораан идик-хеви, бижээн чогаалдары дээш, оон-даа өске солун чүүлдер делгелтинген залында ажык чугаа Чазак Даргазы Шолбан Кара-оолдуу-биле эгелээн:

— Хүндүлүг чогаалчылар, төөгүнүң кадагалакчылары, келир үениң хевирлекчилери, бөгүн шупту чыгып келгениңерге дыка өөрүп, Чогаалчылар эвилелин тургустунганындан бээр 70 чыл болуп турар ою-биле база "Чогаалчылар чылының" бирги ээлчээ-биле байыр чедирип тур мен. Силерниң-биле ужурашып, мурну-вуста кылып ужурлуг ажылдары-выс дугайында дугуржуп, чугаалажып, оларның шын угла-нышыкынын тургузуп алыры меңээ кончуг чугула болду. Шыны-биле чугаалаар болза, бо чылды Чогаалчылар чылы кылдыр чарлаарының дугайында эге бодап, дилег Тываның Улустун чогаалчызы Александр Александрович Даржайны чүве. Бис шупту чогаалчыларывыстың чогаалдарында дыл-домаавыс сайзырап, амыдыралга өөренип, езулуг кижилер болуп өзүп келген улус-ла болгай бис. Ынчангаш бистиниң келир үеде салгалдарывыс база чедишкенин болзун деп бодаар болзувусса, бир дугаарында тыва чечен чогаалды аныктарга арттырырының дугайында ажык чугааны кылбас болзувусса хоржок-тур деп санаар-дыр мен. Ажы-төлүвүстү төрөөн черинге төлөптүг ээлер кылдыр арттырар дивиссе, оларга бедик деңгелдег эртем-билиг чедип алыр байдалды тургузуп бээр ужурлуг бис. А дылы, ылаңгыя төрөөн дылы чок кижилер дээр-ле, эртемче базымы чок кижилер деп бодаар мен. Дылывыстың кол өзүсү дээр-ле, чечен чогаал болгай. Ынчангаш бо 2012 чылды Чогаалчылар чылы кылдыр чарлаанывыс черле чөптүг шиитпир-дир деп билип тур мен.

Бөгүн чогаалчы кижиниң ажыл-чорудулгазын канчаар экижидип алырыл, чыл-чылы-биле турупкан херектеривисти канчаар шимчедип эгелээли, аныяк чогаалчыларны деткир талазы-биле кандыг ажылдарны чорутувусса экил, Чогаал-

чылар эвилелинге кандыг деткимчени көргүсүвүссө дээштиг болурул дээн ышкаш хой-ле айтырылганы чугаалажыр үеvis келген. Бичини уругларывыс тыва дылын эки билир бс, төрөөн дылынга чогаалдарны номчуп турар бе деп айтырыг кижини дүвүредип келир-дир. Бөгүн силерниң-биле чугаалажыр темавыс-ла хой деп бодап, кады ажылдаар дээш келдим.

Черле ынчаш бо күрүне деңгелдег айтырыг чүве болганда, силер эрге-чагырганың мурнундан кандыг деткимчени, шимчээшкенин манап тур силер? Акша-хоренги-даа, организастыг-даа, ном-сеткүүл үндүрер-даа талазы-биле кандыг ажылдарны чорудар бис? А силер эр хей силер, тура-соруунар чидирбээн, чонга бараан болбушаан силер, ынчалза-даа силерниң талаңардан дүүн турган байдалывыстан улуг чедишкенин, бедик тура-соруутуг ажылды манагынып тур мен. Чазак Даргазының грантыларын-даа тургузарының дугайында аазаашкынын кылдым. Саналдарны, бөгүн азы кажан кириер силер, манап тур мен. Бодум таламдан тыва чечен чогаалга хамаарышкан ажылдарны бедик деңгелге күүседириң аазап тур мен.

Чазак Даргазы ол хүн эртенги үеде Төөгү эртемнеринин доктору, этнограф эртемден, хамнаашкын талазы-биле эртем шинчилекчизи, РСФСР-ниң алдарлыг айылдакчызы, Улустун чогаалчызы, "Делегейниң дириг эртинези" аттын эдилекчизи Монгуш Борахович Кенин-Лопсанның төрүттүнген хүнү-биле байыр чедирип, ужуражып чораанын, өндүр чогаалчы-биле тыва литератураның сайзыралының дугайында чугааны чорутканын демдеглээн.

Чыылганнарга Тыва Республиканың Чазааның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун эртем архивинин эргелекчизи Василий Салчак 1942 чылдың октябрь 23-те үнген "Тувинская правда" солунунун бирги арынында ТАРН-ның сайыттар

чөвүлелин болгаш төп комитетинин ТАР-ның Чогаалчылар эвилелин тургузарының дугайында доктаалын номчуп сонургаткан. Илеткелден 70 чыл бурунгаар Чогаалчылар эвилелин кончуг бедик көдүрлүүшкүнүг, хей-аъттыг хүлээп ап турганы билдингир. Василий Савинович чогаалчыларның бирги конференциязындан ооң киржикчизи Тываның Улустун чогаалчызы Юрий Кюнзегештин сактышкынынын база таныштырган. Сактышкынынарда Кызылдың каттышкан школазының 7-ги класының өөреникчизи Кол Кюнзегеш чыыштын канчаар эртенки болгаш аңаа кады киришкен эш-өөрүнүн дугайын бижип турар. Делгелгеге өгбө чогаалчывыс Юрий Кюнзегештин өөнүн ишти, хоочун башкы Дырбак Халбычовна база аалдап кээп, өг-бүлезинин тыва чогаалдың үндезилекчилери-биле сырый холбаалыг чурттап чораан чылдарындан солун таварылгаларны сактып чугаалап, өөнүн ээзинин ынакшыл дугайында шүлүктөрүн аяныг номчуп берген.

Тыва Республиканың Култура сайыдының оралакчызы Марьята Бадыргы байыр чедиришкенин соонда Чазак Даргазының тыва литератураже улуг кичээнгей салып турарынга өөрүп, хей-аът кирген чогаалчылар сөс ап, тыва чечен чогаалдың моон соңгааргы сайзыралы-биле холбашкан саналдарын үлешкен. Тываның Улустун чогаалчызы Александр Даржай делгелгени организастаан музей ажылдакчыларынга четтиргенин илеретпишаан, тыва литературага тураскааткан булуң ооң мурнунда турбаанынга хараадап чораанын, а ол делгелгени көргөш, сеткилден өөрээнин ажыт-чажыт чокка чугаалаан. Ол ышкаш чо-

гаалчы юбилейлиг чыл эрте бээр-ге, делгелгени ап кааптар чаңчыл чогаалчылар булунунга дегбезин, музейниң 5-ки залы кезээ мөңгөде тыва чечен чогаалга тураскаат-тынып арттарын күзээш, дараа-зында тайылбырны берген: "Чүге дээр-ге бистиниң национал тыва культуравыстың эге бажынга чечен чогаал турган. Тыва бижикти, эртем-билигни-даа сайзырадырынга үлүүн кириген баштайгы башкыларывыс улуг чогаалчыларывыс аразындан үнген болгай. Тыва чогаал национал культураның үндезинин салып турар чүве болганда, аңаа тураскаал улуг болгаш көскү, бедик черге турар ужурлуг деп санаар мен. Национал театр-даа, дыл эртеми-даа, тыва эстрада-даа тыва чогаал чокка көдүрлүп көрбээн. Мөгелер-даа, артистер-даа, кижилер чечен чогаалга кижизиттинип өскөн. Ам чаа ытлаан Улустун артизи Станислав Риль Эдуард Мижиттин сөстери чокка чүпү ырлаарыл? Бичини хава ыт өттүнүп ээрер бе? (Сөс алышкынынарының аразында Тываның Улустун артизи Станислав Риль чогаалчыларның сөзүңге бижиттинген ырыларны күүседип турган). Черле ынчаш чоннун сүлдө-сүзүүн, хей-аъдын көдүрүп албаан шаанда чуртка көдээ ажыл-агыйы-даа, даг ажыл-агыйы-даа сайзыравас. А чоннун хей-аъдын чечен чогаал, аңаа үндезилеттинген уран чүүл көдүрер болгай..."

Делгелге ажыдышыкыны төнүп турда, Тываның Чогаалчылар эвилелин даргазы, Улустун чогаалчызы Эдуард Мижит эвилелдин мурнундан ТР-ниң Национал музейинин удуртулгазынга өөрүп четтиргенин илереткен. РФ-тин Чогаалчылар болгаш журналистер эвилелин кижигүнү Мария Күжүгет Тываның күрүне университетинин башкыларының өмү-нээзинден залдың дерилгезин чогаадып кылган Чечена Монгуштуң ажылын мактап, аңаа дириг чечектерни сунган.

Кежээге сөс алган чогаалчы бүрүзү бодунун шүлүүн номчуп турганы онзагай. Ол моон соңгааргы чечен чогаалга тураскаат-тынган яңы-бүрү хемчеглерниң чаа-чаа чогаалдыкчы эгелээшкени-биле байлак эртеринин эге барымдаазы-дыр деп билдим. Черле ынчаш тыва литература чүгүл бо чылын эвес, а чылдан чылче сайзырап, чон ортузунга эрге-байдалы бедип, ниитилел мурнунда хүлээлгелерин бүрүн күүседири күзөңгил. А олче эрге-чагырганың кичээнгейи — чонга улуг аас-кежик.

Шончалай МААТЫ-ООЛ.
Чингис СААЯНЫҢ тырттыр-ган чуруктары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКА
ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫ
ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың
Чазааның халажылга
дугайында

2003 чылдың декабрьда
"Тыва Республиканың Чазааның
дугайында" Тыва Республиканың
№95 УХ-1 Конституция халажылга
нун 22 чүүлүнүн 1 кезээни
болдургаш, доктаадыры

1. Тыва Республиканың
халажылгаже үндүрер.

2. Тыва Республиканың
ның чаа составы тургустунган
чедир Тыва Республиканың
ның кижигүннери боттунган
хүлээлгелерин күүседири.

3. Тыва Республиканың
ның Даргазының Канцелярия
болгаш Чазааның Аппараты
чогуур дугуржулгаларны
тынган чурум езугаар
болгаш Тыва Республика
секчи эрге-чагырга органы
тургузуунун болгаш Тыва
Республиканың Чазааның
ның кижигүннери алыс
жаалдарга кандидатуру
талазы-биле саналдар
чылдың апрель 16-га чейин
саада кириер.

4. Бо Чарлык аңаа
хүнден күштүг болуп кириер.

Тыва Республиканың
ның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ
Кызыл хоорай

2012 чылдың апрель 12
№ 110

Тыва Республиканың
күрүнениң хамаатан
албанының албан-дуурун
дарының даңзызын
өскерилгелер кириер
дугайында

Тыва Республиканың
Республиканың Чазаанын
зының—Баштыңының эрге-
лының дугайында" Конс-
хоойлузунун 7 чүүлүнүн 4-
удуртулга болдуруп, док-
рым болза:

Тыва Республиканың Чазаанын
Даргазының 2007 чылдың
12-де "Тыва Республиканын
нениң хамааты албанының
дужаалдарының даңзын
дугайында" № 204 Чарлык
бадылаан Тыва Республи-
канынениң хамааты албан-
албан-дужаалдарының да-
зының 9 бөлүүнү дараа-
уткалыг немелде-биле өскер-
гени кириер:

"9 бөлүк.

Тыва Республикада Кичил
болгаш уругнун эргелеринин
лазы-биле бүрүн эргелиг
леринин аппараттарында
дужаалдарның даңзызы

1. "Удуртукчулар" кате-
зының албан-дужаалдары
Албан-дужаалдарның
бөлүү

Секретарь 09-1-1-00
Инспектор 09-1-1-002

2. Бо Чарлык ону албан-
биле парлаан хүнүнден
болуп кириер.

Тыва Республиканын
ның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай
2012 чылдың апрель 3
№ 108

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2010 чылдың апрель 7-де Тыва Республиканың Чазаның №111 доктаалына өскерилгелер кириеринин дугайында
2012 чылдың январь 30 №30 Кызыл хоорай

1. 2010 чылдың апрель 7-де Тыва Республиканың Чазаның «Күрүне, муниципалдыг болгаш хуу чуртталга фондуларының оран-саваларында чурттап турар хамаатыларга чуртталга оран-савазының

болгаш коммунал ачы-дузаның төлөвиринге субсидиялар санаарына чуртталга оран-савазының нормативтиг шөлүн болгаш чуртталга-коммунал ачы-дузаның өрттөн санаарының республика стандарттарының

дугайында» №111 доктаалына дааразында өскерилгелерни кириер:
1) 1 пунктта «2010 чылда» деп сөстөрни ал кааптар;
2) доктаалдың №2 капсырылгасында:

— адында «2010 чылда» деп сөстөрни ал кааптар;
6 пунктунун «Сукпак суур» деп бөлүүн дараазында эдилге-биле бижиер:

Сукпак суур	1688,33	1224,14	1052,54	916,97	831,14	759,86	682,8
-------------	---------	---------	---------	--------	--------	--------	-------

— 10 пунктуну дараазында эдилге-биле бижиер:

Чаа-Хөл кожуун							
Чаа-Хөл суур	1492,10	1100,51	954,78	839,69	766,68	706,34	650,27

3) доктаалдың №3 капсырылгасын дараазында эдилге-биле бижиер:

2010 чылдың апрель 7-де Тыва Республиканың Чазаның №111 доктаалының №3 капсырылгасы

Күрүне, муниципалдыг болгаш хуу чуртталга фондуларының оран-саваларында чурттап турар хамаатыларга чуртталга оран-савазының болгаш коммунал ачы-дузаның төлөвиринге субсидиялар санаарына чуртталга оран-савазының нормативтиг шөлүн болгаш чуртталга-коммунал ачы-дузаның өрттөн санаарының РЕСПУБЛИКА СТАНДАРТТАРЫ

Муниципалдыг тургузугнун ады	Чуртталга-коммунал ачы-дузаның өртээниң стандарттары, айда руб.															
	Чаңгыс бот чурттап турар хамаатыларга		2 кижилиг өг-бүлениң 1 кежигүнүнге		3 кижилиг өг-бүлениң 1 кежигүнүнге		4 кижилиг өг-бүлениң 1 кежигүнүнге		5 кижилиг өг-бүлениң 1 кежигүнүнге		6 кижилиг өг-бүлениң 1 кежигүнүнге		7 болгаш оон-даа хөй кижилиг өг-бүлениң 1 кежигүнүнге			
	Одалга сезонун санаарга	Одалга сезонун санааска	Одалга сезонун санаарга	Одалга сезонун санааска	Одалга сезонун санаарга	Одалга сезонун санааска	Одалга сезонун санаарга	Одалга сезонун санааска	Одалга сезонун санаарга	Одалга сезонун санааска	Одалга сезонун санаарга	Одалга сезонун санааска	Одалга сезонун санаарга	Одалга сезонун санааска		
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16		
Газтыг																
Кызыл хоорай																
Суг хандырылгазы чокта	1339,6	312,3	945,37	291,63	796,06	274,94	677,85	261,64	602,75	252,23	539,91	245,42	481,10	242,96		
Суг хандырылгазы барда	1436,93	409,64	1059,01	405,28	915,50	394,38	801,87	385,66	729,64	379,12	669,25	374,76	612,90	374,76		
Ак-Довурак хоорай	1525,75	320,94	1083,28	316,58	916,85	305,68	785,09	296,96	701,52	290,42	631,44	286,06	565,36	286,06		
Бай-Тайга кожуун																
Бай-Тал сумузу	1731,53	394,67	1241,04	390,31	1057,57	379,41	912,32	370,69	820,31	364,15	743,03	359,79	669,70	359,79		
Кара-Хөл сумузу	1785,65	394,67	1275,48	390,31	1085,02	379,41	934,25	370,69	838,77	364,15	758,54	359,79	682,25	359,79		
Кызыл-Даг сумузу	1727,20	394,67	1238,29	390,31	1055,37	379,41	910,57	370,69	818,83	364,15	741,79	359,79	668,70	359,79		
Тээли сумузу	1692,57	394,67	1216,25	390,31	1037,80	379,41	896,54	370,69	807,01	364,15	731,86	359,79	660,67	359,79		
Шуй сумузу	1738,03	394,67	1245,18	390,31	1060,86	379,41	914,96	370,69	822,52	364,15	744,89	359,79	671,21	359,79		
Хемчик сумузу	1690,40	394,67	1214,87	390,31	1036,70	379,41	895,66	370,69	806,27	364,15	731,24	359,79	660,17	359,79		
Ээр-Хавак сумузу	1686,07	394,67	1212,11	390,31	1034,51	379,41	893,91	370,69	804,80	364,15	730,00	359,79	659,16	359,79		
Барыын-Хемчик кожуун																
Кызыл-Мажалык сумузу	1588,79	381,82	1145,53	377,46	978,82	366,56	846,84	357,84	763,13	351,30	692,93	346,94	626,73	346,94		
Аксы-Барлык сумузу	1544,18	304,74	1089,12	300,38	918,22	289,48	782,92	280,76	697,13	274,22	625,17	269,86	557,19	269,86		
Аянгаты сумузу	1574,49	304,74	1108,40	300,38	933,59	289,48	795,20	280,76	707,47	274,22	633,86	269,86	564,21	269,86		
Барлык сумузу	1518,21	304,74	1072,59	300,38	905,04	289,48	772,40	280,76	688,27	274,22	617,72	269,86	551,16	269,86		
Бижиктиг-Хая сумузу	1533,36	304,74	1082,23	300,38	912,73	289,48	778,54	280,76	693,44	274,22	622,06	269,86	554,68	269,86		
Хөндөң сумузу	1574,49	304,74	1108,40	300,38	933,59	289,48	795,20	280,76	707,47	274,22	633,86	269,86	564,21	269,86		
Шекпээр сумузу	1481,41	304,74	1049,17	300,38	886,37	289,48	757,49	280,76	675,71	274,22	607,17	269,86	542,63	269,86		
Эрги-Барлык сумузу	1578,82	304,74	1111,16	300,38	935,79	289,48	796,96	280,76	708,95	274,22	635,10	269,86	565,22	269,86		
Ак сумузу	1542,02	304,74	1087,74	300,38	917,12	289,48	782,05	280,76	696,39	274,22	624,55	269,86	556,68	269,86		
Чөөн-Хемчик кожуун																
Чадаана хоорай	1345,03	304,74	962,38	300,38	817,19	289,48	702,23	280,76	629,18	274,22	568,08	269,86	511,02	269,86		
Баян-Тала сумузу	1392,65	304,74	992,69	300,38	841,35	289,48	721,53	280,76	645,43	274,22	581,73	269,86	522,06	269,86		
Ийме сумузу	1431,62	304,74	1017,48	300,38	861,11	289,48	737,32	280,76	658,72	274,22	592,90	269,86	531,09	269,86		
Теве-Хая сумузу	1379,66	304,74	984,42	300,38	834,76	289,48	716,27	280,76	641,00	274,22	578,00	269,86	519,05	269,86		
Хөндөргей сумузу	1403,48	304,74	999,58	300,38	846,84	289,48	725,91	280,76	649,12	274,22	584,83	269,86	524,57	269,86		
Хорум-Даг сумузу	1440,28	304,74	1022,99	300,38	865,51	289,48	740,82	280,76	661,68	274,22	595,38	269,86	533,10	269,86		
Хайыракан сумузу	1342,86	304,74	961,00	300,38	816,09	289,48	701,36	280,76	628,44	274,22	567,45	269,86	510,52	269,86		
Чадаана сумузу	1362,34	304,74	973,40	300,38	825,97	289,48	709,25	280,76	635,09	274,22	573,04	269,86	515,03	269,86		
Чыраа-Бажы сумузу	1435,95	304,74	1020,24	300,38	863,31	289,48	739,07	280,76	660,20	274,22	594,14	269,86	532,09	269,86		
Чыргакы сумузу	1457,59	304,74	1034,01	300,38	874,29	289,48	747,84	280,76	667,59	274,22	600,34	269,86	537,11	269,86		
Шеми сумузу	1403,48	304,74	999,58	300,38	846,84	289,48	725,91	280,76	649,12	274,22	584,83	269,86	524,57	269,86		
Элдиг-Хем сумузу	1526,22	304,74	1077,69	300,38	909,10	289,48	775,65	280,76	691,00	274,22	620,02	269,86	553,02	269,86		
Каа-Хем кожуун																
Сарыг-Сеп сумузу	1535,74	354,74	1101,93	350,38	938,57	339,48	809,25	330,76	727,19	324,22	658,42	319,86	593,64	319,86		
Бүрен-Хем сумузу	1375,33	304,74	981,67	300,38	832,56	289,48	714,51	280,76	639,52	274,22	576,76	269,86	518,04	269,86		
Кундустуг сумузу	1418,63	304,74	1009,22	300,38	854,53	289,48	732,05	280,76	654,29	274,22	589,17	269,86	528,08	269,86		
Суг-Бажы сумузу	1355,85	304,74	969,27	300,38	822,68	289,48	706,62	280,76	632,87	274,22	571,18	269,86	513,53	269,86		
Көк-Хаак сумузу	1522,54	304,74	1075,34	300,38	907,24	289,48	774,15	280,76	689,75	274,22	618,96	269,86	552,17	269,86		
Бүрен-Аксы сумузу	1505,22	304,74	1064,32	300,38	898,45	289,48	767,14	280,76	683,84	274,22	614,00	269,86	548,15	269,86		
Бүрен-Бай-Хаак сумузу	1565,83	304,74	1102,89	300,38	929,20	289,48	791,69	280,76	704,52	274,22	631,37	269,86	562,20	269,86		
Бояровка сумузу	1448,94	304,74	1028,50	300,38	869,90	289,48	744,33	280,76	664,63	274,22	597,86	269,86	535,11	269,86		
Ильинка сумузу	1600,47	304,74	1124,93	300,38	946,77	289,48	805,73	280,76	716,34	274,22	641,30	269,86	570,23	269,86		
Сизим сумузу	1555,01	304,74	1096,01	300,38	923,71	289,48	787,31	280,76	700,83	274,22	628,27	269,86	559,69	269,86		
Дерзиг-Аксы сумузу	1498,72	304,74	1060,19	300,38	895,16	289,48	764,50	280,76	681,62	274,22	612,14	269,86	546,65	269,86		
Кызыл кожуун																
Каа-Хем суур	1456,78	429,49	1078,66	424,93	935,15	414,03	821,52	405,31	749,30	398,77	688,90	394,41	632,56	394,41		
Баян-Кол сумузу	1503,05	304,74	1062,94	300,38	897,35	289,48	810,07	324,57	683,10	274,22	613,38	269,86	547,65	269,86		
Кара-Хаак сумузу	1444,61	304,74	1025,75	300,38	867,70	289,48	742,58	280,76	663,16	274,22	596,62	269,86	534,10	269,86		
Сукпак сумузу	1492,52	411,10	1094,92	406,74	944,42	395,84	825,26	387,12	749,57	380,58	686,23	376,22	626,91	376,22		
Ерлиг-Хая сумузу	1526,87	304,74	1078,10	300,38	909,43	289,48	775,91	280,76	691,22	274,22	620,20	269,86	553,17	269,86		
Элегес-Аксы сумузу	1412,13	304,74	1005,09	300,38	851,23	289,48	729,42	280,76	652,08	274,22	587,31	269,86	526,57	269,86		
Ур-Чер сумузу	1520,30	360,95	1129,49	356,59	968,93	345,69	841,82	336,97	761,15	330,43	693,55	326,07	594,83	326,07		
Төрби сумузу	1468,42	304,74	1040,90	300,38	879,78	289,48	752,23	280,76	671,28	274,22	603,45	269,86	539,62	269,86		
Тэрбек сумузу	1379,66	304,74	984,42	300,38	834,76	289,48	716,27	280,76	641,00	274,22	578,00	269,86	519,05	269,86		
Шамбалыг сумузу	1513,88	304,74	1069,83	300,38	902,84	289,48	770,64	280,76	686,79	274,22	616,48	269,86	550,16	269,86		
Өңгүн-Тайга кожуун																
Аргы (Мугур-Аксы) сумузу	2063,7	304,7	1419,74	300,38	1181,77	289,48	993,42	280,76	874,41	274,22	774,10	269,86	677,63	269,86		
Өгөн-Бүрен сумузу	2281,9	304,7	1558,59													

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Суш сумузу	1487,90	304,74	1053,30	300,38	889,67	289,48	760,12	280,76	677,93	274,22	609,03	269,86	544,14
	Хадын сумузу	1591,81	304,74	1119,42	300,38	942,38	289,48	802,22	280,76	713,38	274,22	638,82	269,86	568,23
	Севи сумузу	1728,19	304,74	1206,21	300,38	1011,56	289,48	857,47	280,76	759,92	274,22	677,92	269,86	599,84
	Сесерлиг сумузу	1427,29	304,74	1014,73	300,38	858,92	289,48	735,56	280,76	657,25	274,22	591,66	269,86	530,09
	Тарлаг сумузу	1611,36	304,74	1131,86	300,38	952,29	289,48	810,14	280,76	720,05	274,22	644,42	269,86	572,76
	Хут сумузу	1816,55	304,74	1262,44	300,38	1056,38	289,48	893,27	280,76	790,07	274,22	703,25	269,86	620,33
11	Сүт-Хөл кожуун													
	Ак-Даш сумузу	1232,19	100,98	805,54	85,68	644,21	70,38	514,92	56,61	434,94	48,96	368,65	44,37	306,60
	Алдан-Маадыр сумузу	1260,33	100,98	823,45	85,68	658,49	70,38	526,32	56,61	444,54	48,96	376,72	44,37	313,13
	Бора-Тайга сумузу	1236,52	100,98	808,29	85,68	646,41	70,38	516,67	56,61	436,42	48,96	369,89	44,37	307,61
	Кара-Чыраа сумузу	1217,03	100,98	795,90	85,68	636,52	70,38	508,78	56,61	429,77	48,96	364,31	44,37	303,09
	Кызыл-Тайга сумузу	1243,01	100,98	812,43	85,68	649,70	70,38	519,31	56,61	438,63	48,96	371,75	44,37	309,11
	Суг-Аксы сумузу	1210,54	100,98	791,76	85,68	633,23	70,38	506,15	56,61	427,56	48,96	362,44	44,37	301,59
	Ишкин сумузу	1279,81	100,98	835,85	85,68	668,37	70,38	534,22	56,61	451,19	48,96	382,30	44,37	317,64
12	Танды кожуун													
	Арыг-Бажы сумузу	1578,82	304,74	1111,16	300,38	935,79	289,48	796,96	280,76	708,95	274,22	635,10	269,86	565,22
	Балгазын сумузу	1561,50	304,74	1100,14	300,38	927,00	289,48	789,94	280,76	703,04	274,22	630,13	269,86	561,20
	Бай-Хаак сумузу	1556,02	338,22	1108,82	333,86	940,72	322,96	807,63	314,24	723,23	307,70	652,44	303,34	585,65
	Дурген сумузу	1529,03	304,74	1079,47	300,38	910,53	289,48	776,78	280,76	691,96	274,22	620,82	269,86	553,67
	Кызыл-Арыг сумузу	1576,66	304,74	1109,78	300,38	934,69	289,48	796,08	280,76	708,21	274,22	634,48	269,86	564,71
	Кочетов сумузу	1477,08	304,74	1046,41	300,38	884,17	289,48	755,73	280,76	674,24	274,22	605,93	269,86	541,63
	Межегей сумузу	1559,34	304,74	1098,76	300,38	925,90	289,48	789,06	280,76	702,30	274,22	629,51	269,86	560,70
	Успенка сумузу	1522,54	304,74	1075,34	300,38	907,24	289,48	774,15	280,76	689,75	274,22	618,96	269,86	552,17
	Хадын-Аксы сумузу	1498,72	304,74	1060,19	300,38	895,16	289,48	764,50	280,76	681,62	274,22	612,14	269,86	546,65
	Сой сумузу	1565,83	304,74	1102,89	300,38	929,20	289,48	791,69	280,76	704,52	274,22	631,37	269,86	562,20
	Сосновка сумузу	1533,36	304,74	1082,23	300,38	912,73	289,48	778,54	280,76	693,44	274,22	622,06	269,86	554,68
13	Тере-Хөл кожуун													
	Шынаа сумузу	633,93	143,88	433,93	122,08	348,87	100,28	279,20	80,66	236,97	69,76	203,70	63,22	176,82
	Эми сумузу	633,93	143,88	433,93	122,08	348,87	100,28	279,20	80,66	236,97	69,76	203,70	63,22	176,82
	Каргы сумузу	633,93	143,88	433,93	122,08	348,87	100,28	279,20	80,66	236,97	69,76	203,70	63,22	176,82
	Балыктыг сумузу	633,93	143,88	433,93	122,08	348,87	100,28	279,20	80,66	236,97	69,76	203,70	63,22	176,82
14	Тес-Хем кожуун													
	Самагалтай сумузу	1715,20	304,74	1197,95	300,38	1004,97	289,48	852,21	280,76	755,49	274,22	674,19	269,86	596,83
	Кызыл-Чыраа сумузу	1793,13	304,74	1247,54	300,38	1044,50	289,48	883,78	280,76	782,08	274,22	696,53	269,86	614,90
	Чыргалаңды сумузу	1726,02	304,74	1204,83	300,38	1010,46	289,48	856,60	280,76	759,18	274,22	677,29	269,86	599,34
	Берт-Даг сумузу	1754,17	304,74	1222,74	300,38	1024,73	289,48	868,00	280,76	768,78	274,22	685,36	269,86	605,86
	Шуурмак сумузу	1656,75	304,74	1160,75	300,38	975,32	289,48	828,53	280,76	735,54	274,22	657,44	269,86	583,28
	О-Шынаа сумузу	1931,68	304,74	1335,70	300,38	1114,78	289,48	939,92	280,76	829,35	274,22	736,25	269,86	647,01
	У-Шынаа сумузу	1845,09	304,74	1280,60	300,38	1070,86	289,48	904,83	280,76	799,80	274,22	711,43	269,86	626,94
15	Тожу кожуун													
	Тоора-Хем сумузу	732,17	143,88	508,74	122,08	415,37	100,28	339,12	80,66	292,77	69,76	255,99	63,22	225,58
	Ий сумузу	698,35	143,88	474,92	122,08	381,55	100,28	305,30	80,66	258,95	69,76	222,17	63,22	191,76
	Азас сумузу	698,35	143,88	474,92	122,08	381,55	100,28	305,30	80,66	258,95	69,76	222,17	63,22	191,76
	Сыстыг-Хем сумузу	698,35	143,88	474,92	122,08	381,55	100,28	305,30	80,66	258,95	69,76	222,17	63,22	191,76
	Ырбан сумузу	698,35	143,88	474,92	122,08	381,55	100,28	305,30	80,66	258,95	69,76	222,17	63,22	191,76
	Чазылар сумузу	698,35	143,88	474,92	122,08	381,55	100,28	305,30	80,66	258,95	69,76	222,17	63,22	191,76
16	Улуг-Хем кожуун													
	Шагаан-Арыг хоорай	1609,79	507,98	1130,87	464,02	951,50	439,06	809,50	419,22	719,52	405,71	643,97	395,41	572,39
	Арыг-Узүү сумузу	1444,61	304,74	1025,75	300,38	867,70	289,48	742,58	280,76	663,16	274,22	596,62	269,86	534,10
	Арыскан сумузу	1461,92	304,74	1036,77	300,38	876,49	289,48	749,59	280,76	669,07	274,22	601,59	269,86	538,12
	Көк-Чыраа сумузу	1492,23	304,74	1056,06	300,38	891,86	289,48	761,87	280,76	679,41	274,22	610,27	269,86	545,14
	Ийи-Тал сумузу	1563,67	304,74	1101,52	300,38	928,10	289,48	790,82	280,76	703,78	274,22	630,75	269,86	561,70
	Иштин-Хем сумузу	1429,45	304,74	1016,11	300,38	860,02	289,48	736,44	280,76	657,99	274,22	592,28	269,86	530,59
	Чааты сумузу	1511,71	304,74	1068,45	300,38	901,74	289,48	769,77	280,76	686,05	274,22	615,86	269,86	549,66
	Торгалыг сумузу	1526,87	304,74	1078,10	300,38	909,43	289,48	775,91	280,76	691,22	274,22	620,20	269,86	553,17
	Хайыракан сумузу	1520,37	304,74	1073,96	300,38	906,14	289,48	773,28	280,76	689,01	274,22	618,34	269,86	551,67
	Эйлиг-Хем сумузу	1576,66	304,74	1109,78	300,38	934,69	289,48	796,08	280,76	708,21	274,22	634,48	269,86	564,71
17	Чаа-Хөл кожуун													
	Чаа-Хөл сумузу	1232,93	116,87	811,79	101,57	652,42	86,27	524,67	72,50	445,66	64,85	380,20	60,26	318,99
	Ак-Туруг сумузу	1178,07	100,98	771,10	85,68	616,76	70,38	492,99	56,61	416,48	48,96	353,14	44,37	294,06
	Кызыл-Даг сумузу	1217,03	100,98	795,90	85,68	636,52	70,38	508,78	56,61	429,77	48,96	364,31	44,37	303,09
	Шаңчы сумузу	1288,47	100,98	841,36	85,68	672,76	70,38	537,72	56,61	454,15	48,96	384,78	44,37	319,65
18	Чеди-Хөл кожуун													
	Хову-Аксы сумузу	1616,32	340,08	1147,87	335,72	972,22	324,82	833,17	316,10	745,03	309,56	671,06	305,20	601,06
	Хендерге сумузу	1619,95	304,74	1137,33	300,38	956,65	289,48	813,62	280,76	722,99	274,22	646,89	269,86	574,75
	Хөлчүк сумузу	1665,41	304,74	1166,26	300,38	979,71	289,48	832,04	280,76	738,50	274,22	659,92	269,86	585,29
	Элегес сумузу	1518,21	304,74	1072,59	300,38	905,04	289,48	772,40	280,76	688,27	274,22	617,72	269,86	551,16
	Чал-Кежиг сумузу	1516,04	304,74	1071,21	300,38	903,94	289,48	771,52	280,76	687,53	274,22	617,10	269,86	550,66
	Сайлыг сумузу	1606,96	304,74	1129,07	300,38	950,06	289,48	808,36	280,76	718,55	274,22	643,16	269,86	571,74
19	Эрзин кожуун													
	Эрзин сумузу	1900,21	381,51	1343,60	377,15	1136,65	366,25	972,84	357,53	869,19	350,99	781,99	346,63	698,69
	Нарын сумузу	1897,04	304,74	1313,66	300,38	1097,21	289,48	925,88	280,76	817,53	274,22	726,32	269,86	638,98
	Бай-Даг сумузу	1810,45	304,74	1258,56	300,38	1053,29	289,48	890,80	280,76	787,99	274,22	701,50	269,86	618,91
	Сарыг-Булуң сумузу	1832,10	304,74	1272,33	300,38	1064,27	289,48	899,57	280,76	795,37	274,22	707,70	269,86	623,93
	Мөрөн сумузу	1855,91	304,74	1287,49	300,38	1076,35	289,48	909,22	280,76	803,50	274,22	714,53	269,86	629,45
	Качык сумузу	2223,92	304,74	1521,68	300,38	1263,03	289,48	1058,32	280,76	929,07	274,22	820,02	269,86	714,76
II. Газ чокта														
1	Кызыл хоорай													
	суг хандырылгазы чокта	1170,19	142,89	784,30	130,56	636,38	115,26	517,70	101,49	444,37</				

2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Сарыг-Сеп сумузу	1331,98	150,98	887,23	135,68	719,47	120,38	585,10	106,61	501,93	98,96	432,93	94,37	368,15	94,37
Бүрен-Хем сумузу	1171,57	100,98	766,97	85,68	613,46	70,38	490,36	56,61	414,26	48,96	351,27	44,37	292,55	44,37
Кундустуг сумузу	1214,87	100,98	794,52	85,68	635,43	70,38	507,90	56,61	429,03	48,96	363,68	44,37	302,59	44,37
Суг-Бажы сумузу	1152,09	100,98	754,57	85,68	603,58	70,38	482,47	56,61	407,61	48,96	345,69	44,37	288,04	44,37
Көк-Хаак сумузу	1318,78	100,98	860,64	85,68	688,14	70,38	550,00	56,61	464,49	48,96	393,47	44,37	326,68	44,37
Бүрен-Аксы сумузу	1301,46	100,98	849,62	85,68	679,35	70,38	542,99	56,61	458,58	48,96	388,51	44,37	322,66	44,37
Бүрен-Бай-Хаак сумузу	1362,07	100,98	888,19	85,68	710,10	70,38	567,54	56,61	479,26	48,96	405,88	44,37	336,71	44,37
Бояровка сумузу	1245,18	100,98	813,80	85,68	650,80	70,38	520,18	56,61	439,37	48,96	372,37	44,37	309,62	44,37
Ильинка сумузу	1396,71	100,98	910,23	85,68	727,67	70,38	581,58	56,61	491,08	48,96	415,81	44,37	344,74	44,37
Сизим сумузу	1394,15	143,88	917,71	122,08	734,51	100,28	587,21	80,66	496,37	69,76	421,63	63,22	353,05	63,22
Дерзиг-Аксы сумузу	1294,96	100,98	845,49	85,68	676,06	70,38	540,35	56,61	456,36	48,96	386,65	44,37	321,16	44,37
Кызыл кожуун														
Хаа-Хем суур	1252,83	225,53	863,96	210,23	716,05	194,93	597,37	181,16	524,04	173,51	463,41	168,92	407,07	168,92
Баян-Кол сумузу	1299,29	100,98	848,24	85,68	722,06	114,19	585,92	100,42	457,84	48,96	387,89	44,37	322,16	44,37
Кара-Хаак сумузу	1240,85	100,98	811,05	85,68	648,60	70,38	518,43	56,61	437,90	48,96	371,13	44,37	308,61	44,37
Суклак сумузу	1288,76	207,34	880,22	192,04	725,32	176,74	601,11	162,97	524,31	155,32	460,74	150,73	401,42	150,73
Терлиг-Хая сумузу	1323,11	100,98	863,40	85,68	690,33	70,38	551,76	56,61	465,96	48,96	394,71	44,37	327,68	44,37
Элегес-Аксы сумузу	1208,37	100,98	790,39	85,68	632,13	70,38	505,27	56,61	426,82	48,96	361,82	44,37	301,08	44,37
Кур-Чер сумузу	1316,54	157,19	914,79	141,89	749,83	126,59	617,67	112,82	535,89	105,17	468,06	100,58	369,34	100,58
Черби сумузу	1264,66	100,98	826,20	85,68	660,68	70,38	528,08	56,61	446,02	48,96	377,96	44,37	314,13	44,37
Эзбек сумузу	1175,90	100,98	769,72	85,68	615,66	70,38	492,12	56,61	415,74	48,96	352,51	44,37	293,56	44,37
Шамбалыг сумузу	1310,12	100,98	855,13	85,68	683,74	70,38	546,49	56,61	461,53	48,96	390,99	44,37	324,67	44,37
Мөңгүн-Тайга кожуун														
Каргы сумузу	1902,9	143,9	1241,44	122,08	992,57	100,28	793,32	80,66	669,95	69,76	567,46	63,22	470,99	63,22
Мөген-Бүрен сумузу	2121,1	143,9	1380,29	122,08	1103,26	100,28	881,72	80,66	744,40	69,76	630,02	63,22	521,57	63,22
Тоолалыг сумузу	1798,5	143,9	1174,99	122,08	939,60	100,28	676,67	80,66	634,32	69,76	537,53	63,22	446,78	63,22
Биш-Хем кожуун														
Туран хоорай	1397,62	173,33	937,12	158,03	763,78	142,73	624,98	128,96	764,31	346,57	467,68	116,72	400,53	116,72
Аржаан сумузу	1355,58	100,98	884,06	85,68	706,80	70,38	564,91	56,61	702,30	274,22	404,02	44,37	335,21	44,37
Өөк сумузу	1301,46	100,98	849,62	85,68	679,35	70,38	542,99	56,61	458,58	48,96	388,51	44,37	322,66	44,37
Суш сумузу	1284,14	100,98	838,60	85,68	670,57	70,38	535,97	56,61	452,67	48,96	383,54	44,37	318,65	44,37
Хадын сумузу	1388,05	100,98	904,72	85,68	723,28	70,38	578,07	56,61	488,12	48,96	413,33	44,37	342,74	44,37
Севи сумузу	1567,33	143,88	1027,91	122,08	822,36	100,28	657,37	80,66	585,61	69,76	471,28	63,22	393,20	63,22
Сесерлиг сумузу	1223,53	100,98	800,03	85,68	639,82	70,38	511,41	56,61	431,99	48,96	366,17	44,37	323,45	44,37
Тарлаг сумузу	1407,60	100,98	917,16	85,68	733,19	70,38	585,99	56,61	494,79	48,96	418,93	44,37	347,27	44,37
Хут сумузу	1655,69	143,88	1084,14	122,08	867,18	100,28	693,17	80,66	555,46	69,76	496,61	63,22	413,69	63,22
Танды кожуун														
Арыг-Бажы сумузу	1375,06	100,98	896,46	85,68	716,69	70,38	572,81	56,61	483,69	48,96	409,61	44,37	339,73	44,37
Балгазын сумузу	1357,74	100,98	885,44	85,68	707,90	70,38	565,79	56,61	477,78	48,96	404,64	44,37	335,71	44,37
Бай-Хаак сумузу	1851,27	91,48	1373,31	77,62	1196,92	63,76	1057,57	51,28	969,37	44,35	896,07	40,19	826,98	40,19
Дүрген сумузу	1352,26	134,46	894,12	119,16	721,62	103,86	583,48	90,09	497,97	82,44	426,95	77,85	360,16	77,85
Кызыл-Арыг сумузу	1325,27	100,98	864,77	85,68	691,43	70,38	552,63	56,61	466,70	48,96	395,33	44,37	328,18	44,37
Кочетов сумузу	1372,90	100,98	895,08	85,68	715,59	70,38	571,93	56,61	482,95	48,96	408,99	44,37	339,22	44,37
Межегей сумузу	1273,32	100,98	831,71	85,68	665,07	70,38	531,58	56,61	448,98	48,96	380,44	44,37	316,14	44,37
Успенка сумузу	1355,58	100,98	884,06	85,68	706,80	70,38	564,91	56,61	477,04	48,96	404,02	44,37	335,21	44,37
Хадын-Аксы сумузу	1318,78	100,98	860,64	85,68	688,14	70,38	550,00	56,61	464,49	48,96	393,47	44,37	326,68	44,37
Сой сумузу	1294,96	100,98	845,49	85,68	676,06	70,38	540,35	56,61	456,36	48,96	386,65	44,37	321,16	44,37
Сосновка сумузу	1362,07	100,98	888,19	85,68	710,10	70,38	567,54	56,61	479,26	48,96	405,88	44,37	336,71	44,37
Тес-Хем кожуун														
Самагалтай сумузу	1511,44	100,98	983,25	85,68	785,87	70,38	628,06	56,61	530,23	48,96	448,70	44,37	371,34	44,37
Кызыл-Чыраа сумузу	1589,37	100,98	1032,84	85,68	825,40	70,38	659,63	56,61	556,82	48,96	471,04	44,37	389,41	44,37
Чыргаланды сумузу	1522,26	100,98	990,13	85,68	791,36	70,38	632,45	56,61	533,92	48,96	451,80	44,37	373,85	44,37
Берт-Даг сумузу	1550,41	100,98	1008,04	85,68	805,63	70,38	643,85	56,61	543,52	48,96	459,87	44,37	380,37	44,37
Шуурмак сумузу	1452,99	100,98	946,05	85,68	756,22	70,38	604,38	56,61	510,28	48,96	431,95	44,37	357,79	44,37
О-Шынаа сумузу	1727,92	100,98	1121,00	85,68	895,68	70,38	715,77	56,61	604,09	48,96	510,76	44,37	421,52	44,37
У-Шынаа сумузу	1641,33	100,98	1065,90	85,68	851,76	70,38	680,68	56,61	574,54	48,96	485,94	44,37	401,45	44,37
Улуг-Хем кожуун														
Шагаан-Арыг хоорай	1406,03	304,22	916,17	249,32	732,40	219,96	585,35	195,07	494,26	180,45	418,48	169,92	346,90	163,95
Арыг-Узүү сумузу	1240,85	100,98	811,05	85,68	648,60	70,38	518,43	56,61	437,90	48,96	371,13	44,37	308,61	44,37
Арыскан сумузу	1258,16	100,98	822,07	85,68	657,39	70,38	525,44	56,61	443,81	48,96	376,10	44,37	312,63	44,37
Көк-Чыраа сумузу	1288,47	100,98	841,36	85,68	672,76	70,38	537,72	56,61	454,15	48,96	384,78	44,37	319,65	44,37
Ийн-Тал сумузу	1359,91	100,98	886,82	85,68	709,00	70,38	566,67	56,61	478,52	48,96	405,26	44,37	336,21	44,37
Ишти-Хем сумузу	1225,69	100,98	801,41	85,68	640,92	70,38	512,29	56,61	432,73	48,96	366,79	44,37	305,10	44,37
Чааты сумузу	1307,95	100,98	853,75	85,68	682,64	70,38	545,62	56,61	460,79	48,96	390,37	44,37	324,17	44,37
Торгалыг сумузу	1323,11	100,98	863,40	85,68	690,33	70,38	551,76	56,61	465,96	48,96	394,71	44,37	327,68	44,37
Хайыракан сумузу	1316,61	100,98	859,26	85,68	687,04	70,38	549,13	56,61	463,75	48,96	392,85	44,37	326,18	44,37
Эйлиг-Хем сумузу	1372,90	100,98	895,08	85,68	715,59	70,38	571,93	56,61	482,95	48,96	408,99	44,37	339,22	44,37
Чеди-Хөл кожуун														
Хову-Аксы сумузу	1412,56	136,32	915,35	103,20	753,12	105,72	609,02	91,95	519,77	84,30	445,57	79,71	375,57	79,71
Хендерге сумузу	1416,19	100,98	922,63	85,68	737,55	70,38	589,47	56,61	497,73	48,96	421,40	44,37	349,26	44,37
Хөлүк сумузу	1461,65	100,98	951,56	85,68	760,61	70,38	607,89	56,61	513,24	48,96	434,43	44,37	359,80	44,37
Элегес сумузу	1314,45	100,98	857,89	85,68	685,94	70,38	548,25	56,61	463,01	48,96	392,23	44,37	325,67	44,37
Чал-Кежиг сумузу	1312,28	100,98	856,51	85,68	684,84	70,38	547,37	56,61	462,27	48,96	391,61	44,37	325,17	44,37
Сайлыг сумузу	1403,20	100,98	914,37	85,68	730,96	70,38	584,21	56,61	493,29	48,96	417,67	44,37	346,25	44,37
Эрзин кожуун														
Эрзин сумузу	1696,45	177,75	1128,90	162,45	917,55	147,15	748,69	133,38	643,93	125,73	556,50	121,14	473,20	121,14
Нарын сумузу	1693,28	100,98	1098,96	85,68	878,11	70,38	701,73	56,61	592,27					

"ТООЛУН ЫДЫП БЭЭР АЧАМ"

• Сактыышкын •

Улуг-Хем кожуунун тоолчузу Шойдак-оол Ховалыг 1928 чылдың февраль 21-де Чаа-Хөлдүн Үүр-Сайы аржаанының чоогунда кадыр-кашпал кыштаг черге малчын арат Хапылактың өг-бүлезинге төрүттүнгөн. Ол боду мынчаар шүлүктээр киж:

Хемчик хемниң Улуг-Хемни
Кежир аккан белдириниң
Адаа чары каскак черде
Аржаанывыс Ажыг-Суг бар.

Аржаанывыс чоогунда кадыр мээсте

Ада-өгбөм эрте-бурун кыштаа черге

Авам мени кидис өггө чаяап божаан.

Ачам хөөкүй хирним кезип «тудугжулаан».

Латин үжүккө үндөзилээн тыва бижикти ол бот-өөредилге-биле өөрөнгөн. Чаа-Хөлдүн эге школазын дайын чылдарында дооскаш, күш-ажылчы базымын МЧАЭ колхозтан эгелээн. 1949-1952 чылдарда Калининград хоорайга шериг албанын эрттирген. Үш чыл шеригте турганын ачам дээди сургуул доосканыга деңеп, улуг өөрүшкү-биле сактып чугаалаар. Чүгө дээрге, шериге тургаш, ол орус дылды элээн чугаалаптар кылдыр өөренип алган болгаш нам кежигүнүгө кирип ап, коммунист болуп, биче сержант эргелиг чанып келген.

1953-55 чылдарда Кара-Суг экспедициязынга шахтага чер буурлап ажилдаан. 1956 чылда Кызылга механизация училищезинге өөренип киргеш, комбайнер деп тускай мергежилди чедип алгаш, баштай Чаа-Хөлдүн МТС-ке, улаштыр «Найырал» совхозка комбайнерлаан. 1958 чылда Шаңчы ховузуунун 60 центнер чедип турар чаагай тараазын ажаарынга карак кызыл ажилдааны дээш партияның область конференциязынче, конференциядан СЭКП Тыва обкомунун пленум кежигүнүгө сонгуткан. 1962 чылда Красноярскин көдээ ажил-агый институтунун совхозтарга удуртур кадрлар белеткээр школазын доосканынын соонда, «Найырал» совхозка хову бригадирлеп, оон «Улуг-Хая» совхозтун Хендерге, Улуг-Хемниң Кара-Тал, Кызыл-Даг суурларга салбыр эргелекчилеп 1969 чылдың төнчүзүгө чедир ажилдаан. Дараазында ачам үргүлчү удуртукчу ажилдарга ажилдап, 1969 чылдан эгелээш «УТКА-ның 25 чылы» совхозтун профэвелеинин даргазынга сонгуткан болгаш улаштыр техниканың айыыл чок чоруун хайгаараар инженери болуп, 1988 чылга чедир ажилдааш, ниитизи-биле 42 чыл ажил стажыг пенсиялап үнгөн. Ачавыс каяа-даа ажилдап тургаш, ак сеткилдиг, хөглүг-баштак чанныг эки удуртукчу, езулуг дагдыныкчы чораан. Оон кижилер-биле чугаалажып билир, кончуг хүндүткелдиг онзагай аажы-чаңын чону үнелээр.

Ачам аңнаарынга тура чок-даа болза, аныяанда бөрү-биле деми-сежиринге дыка сундулуун көргүзүп, каш чыл улаштыр какалап, дузактап тургаш, Аргалыкты сын-нарынга аң-меңге, мал-маганга улуг каражаны чедирип турган хөй өөр бөрүлерниң 26-зын узуткааш, «алдарлыг аңчы» деп атка четкен. Чазын бөрүлерниң эдержилге үезинде хараган аразы-биле эртер оруунга демир дузак салып каарга, 3 улуг бөрү туттунган. Койгун ышкаш дузактап кааны ол. Оон соонда бөрүлерниң үгүрлерин тыпкаш, 23 бөрзекти узуткап каан.

Бичии-даа анаа олуртунмас, ачам элдеп-ле чаңыг киж. Час кээрге картошка, тараа, сиден

кезер шөлдеринче дүн-хүн чок суг бадырып туруп бээр. Картошказы кастынгыже, тараазы бастыргыже, сигени сараатангыже олут орбас, а хар чааптарга багай дүүргезин чүктээш, тайгаже бөрүлөп чоруптар турган.

Рыноктун бергезинге Ырмазырап ыглаваан мен. Тарып алган арбайымны Далганнааштын дайнап чор мен — деп ачамның бир шүлүүнде ындыг одуруглар бар.

Шойдак-оол Хапылакович ававыс Ямаар Тюлюшевна-биле 3 оол, 3 кыстыг чорааннар. Улуг акывыс Александр чок болган. Акывыс Арыг-Үзүүгө топкак ыяш белеткээр кооперативке ажилдап турда, эзирик чолаачының хайы-биле озал-ондак болган. Уругларның улуу мен мен, Светлана Шойдак-ооловна. Чаа-Хөл ортумак школазында 30 ажыг чыл улуг класс-тарда орус дыл башкылап чоруур мен. Өөреникчилерим аразында башкылар, эмчилер, шагдаалар дээш, кымнарны чок дээр. Чаңгыс школада доостурган өөреникчилерим-биле эгин кожа ажилдап чор мен. Ада-иевис ажы-төлү бисти шуптувусту эртем-билигге чедирип каан. Менден бичиивис Лидия Шойдак-ооловна — Кызылда математика башкызы, Михаил Шойдак-оолович — чолаачы. Мишавыс Кызылдың АТБ-де ажилдап чоруур. Марина Шойдак-ооловна — Шагаан-Арыгда бухгалтер. Хеймеривис Алексей Шойдак-оолович — чурулга башкызы эртемниг, амгы үеде сайгарлыкчы, Чаа-Хөлде «Хая» садының ээлери. Ада-иевис 19 уйнукарлыг болганнар. Уйнукарларың ажы-төлү ам 12 киж чедер берген. Ажы-төлдери-вистин аразында эмчи, юрист, сан-хөө ажилдакчылары бар.

Ачавыс Ямаар Тюлюшевна Кызыл-Дагга-даа, Арыг-Үзүүгө-даа чурттап тургаш, огород тарыыр, капуста дузаар, даараныр-иштенир кончуг шевер киж чораан. Бичи турувуста бистерге кышкы тоннардан бээр даарап берип чораан. Авачыс чок апарган соонда, ачавыс 2-ги өг-бүлө тудуп, Уйнукар Сатовна-биле чурттаан. Ол угбай база иштенир-даараныр, арыг-силиг киж болган. Ачам-биле иелээ база-ла мал-маган тудуп чордулар.

Ачавыс Шойдак-оол Хапылакович бистерни бичиивистен тура уран чүүлге сундулуг кылдыр кижизидип каан. «Өг-бүлө концертин» болганчок-ла көргүзө бээр турдуус. Кара-Талга, Кызыл-Дагга, Иймеге, Арыг-Үзүүгө, сүт-бараан фермаларынга, сиден кескен шөлдөргө, бригадаларга, «өг-бүлевис концертин» бараалгадып келген бис. Бичи дунмавыс Марина ынчан 4 харлыг турган, арканнары — өөреникчилер. Бистин репертуарывыста тыва, орус, индий танцылар, ырлар, шүлүктөр шупту турган. Ачавыс боду шүлүглелдерни, улуг хемчээлдиг шүлүктөр-ни шээжи-биле чугаалаар турган. Чүве сактып алыры кончуг киж. А авачыс тыва тоннары бистерге дыка чараштыр даарап бээр чүве.

Бистин ачавыс Шойдак-оол Хапылакович — бот-тывынгыр уран чүүлдүн республика фестивалдарының каш дакпыр киржикчизи, уран номчукчу, йөрээлчи, тоолчу, шыдыраачы киж. Ачам боду шүлүктөрни, йөрээлдерни, тоолдарны чогадып чораан. Оон тоолдарын Улуг-Хемниң бүгү-ле суурларынын, Шагонар хоорайнын, Каа-Хемниң Бүрен-Хем, Чаа-Хөл, Өвүр, Барынын кожууннарныг, Ак-Довурак хоорайнын өөреникчилери, Хайыраканның кырганнар бажынының дыштаныкчылары со-

Ховалыгларның өг-бүлези

нуургаан болгаш радиодан бүгү Тываның чону каш-даа катап дыңнааннар. 1998 чылда 70 харлап тургаш, Шагаан-Арыгга Культура бажынынга хөй чонга тоолдарын ыдып бергеш, Кызылга телевидениеге аалдап четкеш, 9 тоолун «Шыяанамга» ыдып каан. Оон тоолдары ханы уткалыг, дыңнак-санчыг, үнү өткүт, бир-ле ырлай аарак, тускай аялгалыг. Тыва улустун «Бокту-Кириш Бора-Шээлей», «Бичи койгунчугаш канчап арганың азыг диштиг араатаннары хайыракан биле бөрүнү коргудуп ойлалдыканың?», «Авазы бодунун чалгаа уругларын канчаар кезеткениң?», орус улустун «Бодунун угаанын камнап, өөредип, сай-зырадып, дадыктырып алырга, оон кижиге дузазы», тофа улустун «Тайга ээзи адыгны чүнүң ужун бүдүн кыш эрткиге хүн көрбес кылдыр шиидипкениң?», «Тей дег улуг төвени мөөрейге ажып үнгеш, бичи күскежиктин чылга киргени», египет чоннарының «Дайзыннарга туттургаш хүлүткен аңнар хааны арзылаңны бичи күскежиктин хостап алганы», үдегей улустун «Хөөрүк канчап бүгү-ле дириг амытаннарның эң-не чаражы апарганың?», индий улустун «Бичи койгунчугаш канчап ээрэмчигей биле мезилдин тынын алганың?», татар улустун «Адазының үш чагыбы», моол улустун «Чылан согар кижиниң салымы», «Күскелер-ниң кайгамчык ажилгыры болгаш кижилерге тараа үрезинин шыгжап бергени» дээш, оон-даа өске тоолдарны ыдарынга ынак чораан. Ачам тоолдарының темазынга дүүштүр чуруктарны өңнүг болгаш улуг кылдыр чурукчу хеймер оглу Алексейге чурудуу алгаш, өөреникчилерге көргүзүг материалы кылдыр ажылгаар киж. Барганна школага өөреникчилер, башкылар дыка сонугурап дыңнаар, чалаар турган. Ачавыс «Ажыг-Суг», «Кара-Суг», «Улаатай», «Шивилиг» аржааннарынга дыштанып чоруп турган үеде аңаа турган дыштаныкчыларны чалгаартап, тоолдап бээр турганын дыка хөй улус сактып чоруурлар.

Шойдак-оол Хапылакович «Шын», «Улуг-Хем», «Эне сөзү», «Сылдысчыгаш» дээш, өске-даа солуннарга шүлүктөрүн, йөрээлдерин болгаш яңзы-бүрү айтырыгларын көдүргөн чүүлдерин хөй-биле парлаткан.

Ыдыктыг башкы, Чырыткылыг XIV Далай-Ламаның тыва чонга йөрээлдерин (тариналарын) Тыва-

ның Камбы-ламазы Сандак Казак-биле ачавыс очулдурган.

Ачавыс шагда шеригте тургаш-ла, чагаа бижирде авамче, кады төрөөннеринче шүлүктөп бижир турган. Ол чагааларның чамдыызы ам-даа бистерде бар. Кады төрөөннери шупту 11 киж. Авачыс 10 катап божаан. Бир божуурда ийстээн. Авачыс Ховалыг Торга Чыргал уруун кайгамчык шевер, кылбас, тутпас чүвези чок, шыла дег чараш турган деп ачам бир шүлүүнде бижээн чораан. Бо хүннерде кады төрөөннеринден Кызылда Топураш Ховалыг — курлавырда майор. Сесирге Ховалыг база Кызылда. Ол угбам база кончуг чечен-мерген. Бо чоокку чылдарда тоолчулар шуулганынга Уюкта чурттап чоруур угбам Ховалыг Доржуевна Сат-биле идепкейлиг киришкен улус. Бичиизи Мария Сумбаа — Ишти-Хемде. Маша угбамның улуг оглу Мерген Сумбаа — арт кырында «Сай-Хонаш» столоваяның ээлери. Чонга ачы-дузазын көргүзүп чоруурлар.

Ачавыс тыва чонну, аныктарны арага ишпезин деп сагыш човап, чаагай чаңылдарны сагыырынга өөредип чораан, ылаңгыя шаанда өгбелеривистин киж ажаарда, куда үезинде арага ишпейн чораанын суртаалдап, «хөөржүдүлгени артык дашка чокка...» («Шын», июль 6, 2002 ч.), бодунун инектерин оорладып чораан болгаш, оорларга удур бижээн материалдарын солуннарга парлаткан киж.

Оон аңгыда ачавыс республикага каяа-ла уран номчулга мөөрейи болурул, аңаа барып албан киржир турган. Шак ынчалдыр Кызылга, Шагаан-Арыгга, Чодураага, Арысканга, Кызыл-Мажалыкка мөөрейлерге киришкеш, хөй шаңнадып, мактадып чораан. Артында эң улуг назылыг киржикчи-даа болуп турган. Ол дугайында Алексей Бегзин-оол «Шүлүкчүлерниң ээлчээ келген-не боор» деп чүүлүнде бижээн. («Шын», № 51, апрель 26, 2007 ч.)

2002 чылдың февральда «Шагаа-2002» байырлалынга тураскааткан «Шыяанам» деп республика чергелиг тыва тоолчулар мөөрейинге «Шылгараңгай тоолчу» хевирниң эң-не эки күүседикчизи база аас чогаал эртине — тоолду хумагалап, ону сайзырадып, амгы болгаш келир үениң салгалдарында дамчыдып берип чорууру дээш бо хүндүлүг бижикти хүндүткелдин демдээ

кылдыр өргүп тур» деп, жогазы М.Б.-Х. Кенин-Лопсалганы хүндүлүг бижир-д

Ачавыстың тоолдарын гап, дыңнап, бижиттирип ал Арыг-Үзүүгө кайыын-даа деннер кээр турган. Оларны дызын адаарга бо: дыл деннери Светлана Монг Орус-оол, Каадыр-оол Ал Бичелдей, Валентина Ю Сюзюкей болгаш оон-даа Даштыкы чурттардан база аалдап кээп чорааннар х чылда Япониядан Ямасит хиса, 2000 чылда АКШ-та Гаррисон (аспирант), Гоев 2001-2002 чылдарда Фран Даниил Силберстенг, Кор Ким Джонг Дас, Австра Катс Вихен, Лондон хоорай ген тоолчу Др. Керен Леп ачам тоолду ыдып орда тырттырып ап-даа турган

80 харга чедир чурттаан назының

Чеже ажил, буян-чолду бүдүрдүн дэ

Тыва чоннуң тыны, ханы чоргааралы

Дыңнап ханмас сүүзүңү тоолдарың

Чыгып келгеш, сени чал манаан чон

Шыдавыже ыдып чорду эргим ача

Ша-ны, ту-ну катый салып берген үенде-д

Шахматка, шыдыраага чок ойнакчы

Кады ойнап, мөөрейлеж чораан өөрүн

Каткы-хөглүг чаңың сакт ойнап тур боор

Мөңгө чүве турар эвес, у уйгун удуй берд

Мөңгүн ужук хөөрүн каа мөңгө адың чырып

Ажы-төлүң бистер шупту ачавыс сээң алдар-а

Алгыдар дээш кызар-ла күзелдерин күүседир

Улуг уруу Светлана Шойдак-ооловна Хому

Чаа-Хөл ортумак шко

ның хоочун башкызы, РС

өөредилгезинин хүн

ажылдакчызы.

Чурукту өг-бүлө архив

алган.

Тыза Республиканың уран
чүүлүнүн алдарлыг ажылдакчызы.

Спорт • Спорт • Спорт

«ЧАСКЫ СОГУННАР»

Март 31—апрель 1 хүннеринде «Ирбис» спорт залында адаарына чылдың-на эртип турар «Часкы согуннар» деп республика чергелиг маргылдаа болуп эрткен. Аңаа ниитизи-биле 50 ажыг спортчу киришкен.

Маргылдааның бир дугаар хүнүнде 18 метр хемчээлге бирги спортчу разрядка чедир мергежилдиг ча адыкчылары киришкен. Түннелинде эр улус аразына бирги черни— Семис-оол Самбу, ийгизин— Монгуш Отчугаш, үшкү черни— Ензак Аарон тус-тузунда ээлзэннер.

Херээжен улустан: бирги черде — Бай-Хаактан келген Чодураа Оюн, ийи дугаарында— оон чаңгыс чер-чурттуу Чайыран Доржукай, Кызылдан Серафима Чоодо үш дугаар черге төлөптүг болган.

Маргылдааның ийги хүнүнде 30 метр хемчээлге бирги разрядчылар, спорт мастеринге кандидаттар, спорт мастерлери күжүн шешкеннер. Бо хемчээлге шупту спортчулар беким мергежилдиг болганы-биле шуут-ла сөөлгү согуннарда чедир кым тиелекчи болуру билдинмейн, демисел элээн солун болгаш дүшкүрлүг болган.

Түннелинде эр улус аразына Евгений Ондар тиелзэн, ийги черде— Федор Чамзо, үшкүзүндө — Орлан Ооржак. Херээжен

улустан: алдын медальды Даяна Ховалыг чаалап алган, мөңгүн— база-ла Чайыран Доржукай, хүлер— Чейнеш Конгур-Сурунда. Маргылдааның тиелекчилери болгаш шаңналдыг черни элээн киржикчилер медальдардан аңгыда, хүндүлел бижиктерни болгаш акша шаңналдарын алганнар. Оон аңгыда февральда болуп эрткен Тыва Республиканың бирги чери дээш маргылдаага чемпион болган болгаш спорт мастеринге кандидаттын нормативин күүсеткен Күрүне лицейиниң 8-ки класының өөреникчизи Даяна Ховалыгга тускай шын-зылганы база хөрек демдээн тывыскаан.

Бо «Часкы согуннар» маргылдааның беким организастыг деңгелге эрткенин демдегеп каалы. Ам спортчулар Кызыл хоорайның бирги чери дээш апрельде эртер маргылдаага белеткени бергеннер. Оларга шуптузунга болгаш тренер-башкыларга моон-даа сонгаар спортчу чедишкенин база быжыг кадыкшылды күзеп каалы.

Валерий МОНГУШ.

Кызыл хоорай.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң эргим, ынак угбавыс, Чөөн-кожуунун Чадаананың №1 школазында башкызы Светлана Хөөкүй-оо, КУУЛАРЫНЫҢ бо хүннерде юбилей бодунун шилип алган мергежилдинге болуп, аңаа хөй-хөй чылдарны бараал Чадаананың №1 школазының хүндүт башкыларының бирээзи болуп чоруур.

Ак сеткилдиг күш-ажылы дээш өөреникчилериниң, эш-өөрүнүн, кады чонунун хүндүткелин чаалап алган эвес хөй хүндүлел бижиктер болгаш өске-даа шаңналдарга төлөптүг болган угбавыска ааскежикти, кадыкшылды, буянның ажылдыг чедишкенин күздөдүс.

Дуңмалары.

ДЫҢНАДЫГ

Тес-Хем кожуун чагыргазының өнчү-хөреңгини эр башкаар болгаш чер харылзааларының талазы-биле килд Россия Федерациязының хамаатылары Аржаана Алексеевна оолдан болгаш Альбина Алексеевна Кадып-оолдан Республика, Тес-Хем кожуун, Самагалдай суур, А.Ч. кудумчузу, бажың, 39 деп адрессте чер участогунун ажылды «культура-амыдырал хандырылга херегелелин объекти» чөлшээрелин «гостиница кылыры-биле» деп категория өскерттириниң айтырыгыларының талазы-биле бүгү дыңнаашкыны эрттирериниң дугайында билдиришкени кире.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо медээниң хүнден эгелеп 30 хонук дургузунда аңаа удурланган билдири Тес-Хем кожуун чагыргазының өнчү-хөреңгини эргелеп-бар болгаш чер харылзааларының талазы-биле килдизи хүлээп.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

2009 чылдың июнь 23-те Хандагайты ортумак шк доосканының дугайында Шораана Николаевна ХЕРТ адынга тывысканы сериязы 17 АА № 0016444 аттестаттын барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

2004 чылдың июнь 16-да Элегес ортумак шк доосканының дугайында Ай-Суу Давааевна МОНГУ адынга тывысканы сериязы Б № 4090339 аттестаттын чы барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эңерелдиг, эргим өбөвис, кады чурттаан эжини чөлөнгичи, ажы-төлүнүн ынак адазы, уйнуктарының хүндүлүг ачазы, «ХХ чүс чылдың шылгараңгай кижилери» деп күрүне ады кирген, Күш-ажылдың Кызыл Тук, Октябрь Революция орденнерин, Күш-ажылчы Алдар орденниң III, II чергезинин, хө медальдарының, шаңнал-макталдарының эдилекчизи, көдээ ажыл-аңгалдарының, хоочун ажылдакчызы, механизатор Доржу САНДАРНЫ сөөлгү орукче үдежи, биске чедирген моральдыг материалдыг деткимчези дээш РФ-тин Онза байдалдар яамызы де эргелелинде ажылдап чоруур оглунун эш-өөрүңге, республика № 1 эмнелгезиниң диш-чаак салбырының коллективинге, ажы-хөй санныг чаңгысклассчыларына, кады ажылдап чорааны хүндү хоочуннарымыска, ырак-чооктан, Өвүр, Улуг-Хем, Барыын-Чөөн-Хемчик кожууннардан келген кудаларымыска, ача-угбазына, дуңмаларына, оларның хөй санныг ажы-төлүңге, ача-кады ажылдап чораан коллективинге, кады төрөөннеринге, с ажы-төлүңге, дуңмаларына, кенээттеринге, кожоларымыска, четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгөйдүс.

Өөнүң ишти, уруглары, күдээлери, кенээттери, уйнуку

Бистиң эргим кижилеривис, ававыс Лидия Дакаевна МС ачавыс Хурал-оол Эрес-оолович ХОЙПАК-ООЛ, дуңмавыс Ц Хурал-оолович ХОЙПАК-ООЛ — бо бүдүн өг-бүлени сөөлгү үдежи, моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедирген С кожуунун эмнелгезиниң улуг эмчизи Адыгжы Виктор профкомунун даргазына, медицинаның дүрген дузасын чедирер чолачыларына, эмнелге, школа, садиктер коллективтерин эмчилеринге, Сүт-Хөл кожуун, суму чагырыкчыларына, бүгү чон ырак чооктан келген кудаларымыска, төрелдеривиске курлаң күдүк басып мөгөйдүс. «Чону — чоорган, хөйү — хөйлең».

Оглу, керни, уруу, дуңмазы, кы

ӨӨРЕДИГЛИГ ШИИ-КИЧЭЭЛ

Орук чурумунун айыыл чок чоруунга хамаарыштыр эге билгилерни уругларга чажындан эгелеп өөредир чугула. Шак ол ындыг белен эвес, шыңгыы темага бичии чаштар-биле канчаар чугаалажырыл? Тоолчургу маадырлар бооп хуулуп алгаш, кичээлди оюн хевирлиг эрттирери эң-не дээштиг болбайн аан.

Тываның күрүне филармония-зында Арсен Сюрюнуң удуртканы миниатюра театрының артистери «Светофория — чаштарның элдек оруу» деп онзагай ши-кичээлди белеткээш, республиканың аңгы-аңгы булуңнарында аалдап чедип, кичээлдерни эрттирп эгелзэн. Бо онзагай театр Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүктүн ойнаар-кыстар театрларның ортузунга эрткен мөөрейге шылгарааш, лауреат атты чаалап ап, аныяк көрүкчүлөргү сонуургалын хаара туткан.

Бичии көрүкчүлөр хөгжүмүнүг

шии-кичээлдин ала-чайгаар киржикчилери апаары солун. Тоолчургу маадырлар Буратино, Базилио диис, Алиса дилги-биле орукту канчаар шын эртерин, орукта ылгавыр демдектерни, светофорун берип турар медээлерин танып ап өөренирлер. Дөртөн минута иштинде бичии уругларның кичээнгеин ындыг кичээлге хаара тудары белен эвес болбайн аан. Ынчалза-даа артистер театр уран чүүлүнүн ачы-дузазы-биле уругларга чүгле байырлалды сөңнзэн эвес, а орук шимчээшкениниң айыыл чок чоруунга хамаарыштыр өөредиг-

лиг кичээлди эрттирген.

Чоокта чаа артистер Таңды кожунунун школачыларына ши-кичээлди көргүскен. Социал байдалы кошкак өг-бүлелериниң ажы-төлү Бай-Хаактын полиция ажылдакчыларының деткимчези-биле шиини халас көргөни оларга уттундурбас.

Оюмаа ОЮН, ТР талазы-биле ИХЯ-ның ОШАЧКИ эргелелинниң ажылдакчызы.

Чагаалар аразындан

АРАТ КИЖЭЭ — ТУРАСКААЛ

Экии, хүндүлүг «Шын» солунун редакциясы. Удавас 2014 чылда Тыва биле Россияның демнежилгезиниң 100 чылы болур, а Кызыл хоорайның үндезилеттингенинден бээр мугур 100 чыл ою болгай.

Республиканың чурттакчылары байырлалдарны эки уткуп, ол үеге чедир хөй-ле ажылды кылып, төрзүн черивисти улам хөгжүдүп, кода-хоорайларымысты чаартып, чараштап алырын бодап турары чугаажок. Бодум хуумда найысылалдың Арат шөлүңге тыва арат кижиниң омур-хевирин шуткаан тураскаалдан тургузуп алзывыска дээн бодадымын маңаа үлөжикседим. Ол аныяк-өскөнгө-даа, даштыкы чурттардан келген аалчыларымыска-даа тыва кижиниң ук-ызыгуурун таныштырар. Тыва Арат Республика тургустунуп турда, күрүнениң адының кол өзү «Арат» деп сөс чораанын утпайн чоруур болзувусса, бурунгаар хөгжүлдөвис-даа, медресел миннишкенивис-даа күштүг, сорукут болур. Ынчангаш төөгүлүг тураскаалды тургузуп алырынче чонну кыйгыры-бышаан, арат кижиниң омур-хевирин көргүскен

оуругларымны бараалгаттым.

Куусумаар хүнге онган шыва тонун Курун орта эдзэн аскаш, таваар баскан, Соок кыштар, изиг чайлар шырайында Солун, чырык чуртталганың демдээн чураан.

Одарында оъттаан хоюн бөле доскаш, Олут болган деспек черге саадапкаш, Өлчөй хээлиг сөөскөн даңза ужулгаштын, Өөрүшкүлүг бодаалдарга чардыга бээр.

Дарган эжи дээрбек белдир аазаанын, Доруг-Дайның аскаан буду эттингенин Ажыл-ишчи чуртталгада чүү чок боор Арат кижии ындыг шөлзөн ховар орар.

Узун сынын доора аскан инчезнде Удаан чыткан анайы кээп бышкыраарга, Узун-дында чедип алган Доруг-Дайын Удаа мунгаш, өдзэндиве далажыптар...

Алдын-оол ООРЖАК, КТРК «Тываның» медээ килдизиниң режиссеру.

ШЫН Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы. Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторунун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru; КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпур — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8430. Чагыг 41. Номерни парлагже дужааганы: график езугаар — 21,00, хөрек кырында — 18,00.

Расч. счет № 40603810400000000263

Корр.сч.т. № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация адырына хайгаарал талазы-биле федералдыг албанниң Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың март 12-де эде бурт.

Херечилелдин дугаары—ПН №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодаалдары редакция туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтылган саннары болгаш өскө фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.